

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 1, Αρ. 1 (2005)

Τεύχος 1

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο
διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Τεύχος 1, Οκτ 2005

Έμφυλη Διαφορά και Γνώση

Τόνια Παντελαίου

doi: [10.12681/revmata.30927](https://doi.org/10.12681/revmata.30927)

Copyright © 2022, Τόνια Παντελαίου

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4/#).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παντελαίου Τ. (2022). Έμφυλη Διαφορά και Γνώση. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 1(1), 82–85.
<https://doi.org/10.12681/revmata.30927>

Έμφυλη Διαφορά και Γνώση.

Μια εμπειρική διερεύνηση μέσω της μελέτης γνωσιακών πρακτικών στο πανεπιστήμιο.

Διδακτορική Διατριβή - Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Παντελαίου Αντωνία*

toniapant@yahoo.gr

Οι θεωρητικές κατεργασίες που έχουν παραχθεί τα τελευταία είκοσι χρόνια στο πλαίσιο της γενικότερης επιστημονικής συζήτησης που εμπνέεται από το παλιό φεμινιστικό αίτημα¹ - επισημαίνουν την ύπαρξη ενός 'γνωστικού πεδίου' το οποίο δεν μπορούμε πλέον να θεωρούμε ανύπαρκτο όπως -κάποιος- επιστημονικός λόγος θα ήθελε να φαντάζεται. Πρόκειται για το πεδίο που ορίζεται από την προσπάθεια να απαντηθεί με συνέπεια το πολλαπλά διαγνωσμένο φαινόμενο της σχετικής δυσχέρειας που εμφανίζεται, όταν οι γυναίκες επιστημότισσες προσπαθούν να εντάξουν τόσο τα κατεξοχήν 'γυναικεία' επιστημονικά αντικείμενα όσο και τους εαυτούς τους ως επιστημικών υποκειμένων, σε μιαν ανέφελη σχέση με το ευρύτερο επιστημονικό εγχείρημα. Ένα γνωστικό πεδίο λοιπόν που αφορά στην σχέση των γνωσιολογικών παραμέτρων -ρητών και άρητων- του επιστημονικού λόγου με το φύλο.

Η διατριβή, επισκοπώντας τις επεξεργασίες που έχουν ήδη κατατεθεί σ' αυτό το γνωστικό πεδίο,² αναδεικνύει ως θεμελιώδη παράμετρο της 'δύσκολης' σχέσης του 'γυναικείου' με το 'επιστημονικό' τον τρόπο, με τον οποίο ο επιστημονικός λόγος ορίζει - και παράγει -το υποκείμενό του. Θέτοντας τη διερεύνηση αυτής ακριβώς της σχέσης ανάμεσα στο 'επιστημονικό' και το 'γυναικείο'³ ως κομβικό σημείο για την επεξεργασία του κεντρικού της ερωτήματος -που αφορά στη σχέση της έμφυλης διαφοράς με τη γνώση-, προβάλλει τη λακανική οπτική ως θεμελιώδες βοήθημα για μια επαρκή θεωρητική και εμπειρική προσέγγισή της.

Για να καταστήσει το κλινικά προσανατολισμένο λακανικό κείμενο λειτουργικό στα πλαίσια της κοινωνικής και γνωσιακής θεωρίας, αναλαμβάνει να συνθέσει μια 'γνωσιολογικά' διατεταγμένη ανάγνωση των κρίσιμων για τη συγκεκριμένη προβληματική θεωρητικών συγκροτήσεων του λακανικού έργου. Δηλαδή:

A. Τη -θεμελιώδη για το λακανικό θεωρητικό οικοδόμημα- σύλληψη

- της υποκειμενικότητας ως συμβολικά θεμελιωμένης και

-της υποκειμενικής λειτουργίας ως μιας -μόνιμα επισφαλούς- διαλεκτικής ανάμεσα σε τρεις αρχές, το φαντασιακό, το συμβολικό και το πραγματικό, καθεμιά από τις οποίες παράγει τις δικές της αναγκαιότητες και επιβάλλει τις δικές της νομοτέλειες.

B. Τη σύλληψη του κοινωνικού ως

-ενός πεδίου στο οποίο η ιστορία και οι δομημένες γενικές συγκροτήσεις διατάσσουν τον χώρο μέσα στον οποίο καλείται να αρθρωθεί ο κοινωνικός δεσμός, αλλά, ως σταθερά παρονομαζόμενος από την -ανατρεπτική κάθε παγίωσης, αλλά και κάθε γενίκευσης- λειτουργία του αδύνατου πραγματικού, και άρα,

* Η Αντωνία Παντελαίου είναι εκπαιδευτικός και υποστήριξε επιτυχώς τη διατριβή της με τον παραπάνω τίτλο το 2005 στο ΠΤΔΕ του Παν. Αιγαίου.

- ως ενός πεδίου που συνδέεται με το πεδίο της υποκειμενικότητας με μια σχέση συνέχειας, σχέση μεταφορική και όχι μια σχέση υπαγωγική.

Γ. Την ανάλυση του φύλου ως μιας *λογικής ασυμβατότητας*, απορρέουσας από την ύπαρξη δύο διαφορετικών τρόπων χειρισμού της αποτυχίας που συνδέεται με το *όριο του λόγου* και άρα με την μόνιμα *‘μισερωμένη’*⁴ όσο και αναπόδραστη σχέση του υποκειμένου με την *α-λήθεια Του*.

Η ανάγνωση του λακανικού κειμένου ενεργοποιεί πληθώρα λακανικών σημαινόντων, και εννοιολογικών κατασκευών—όπως: το ‘διχασμένο υποκείμενο’ ($\$$), το ‘αντικείμενο μικρό α’ (*objet petit o*), την ‘έλλειψη στον Άλλο’ $\{S(=4)\}$, το ‘φαλλικό σημαίνον’ $\{Φ\}$, το ‘κυρίαρχο σημαίνον’ (S_1), το ‘δυναμικό σημαίνον’ (S_2), την ‘απόλαυση’ $\{jouissance\}$, τη ‘φαντασίωση’, τη ‘συμβολική γνώση’ $\{savoir\}$, τη ‘φαντασιακή γνώση’ $\{connaissance\}$, κ.ά.— προσπαθώντας να τα εντάξει στην κοινωνιο-γνωσιολογική κατεύθυνσή της, χωρίς να ευτελίσει, παραδίδοντας στην επιστημονική γραμμικότητα, την πολυδιάστατη λειτουργικότητα την οποία αναπτύσσουν μέσα στο λακανικό κείμενο. Ως αφετηριακό πλαίσιο διερεύνησης του περιεχομένου καθενός απ’ αυτά, χρησιμοποιείται εκείνος ο ‘βαθμός ωρίμανσης’ τους τον οποίο συναντάμε στο Λακανικό σεμινάριο των ετών 1969 ως 1973 και ιδιαίτερα στο ‘L’ envers de la psychanalyse’ του ’69-’70 και στο ‘Encore’ του ’72-’73.

Η θεωρητική επεξεργασία των λακανικών προτάσεων καταλήγει αφενός στην παραγωγή ενός οργανωμένου θεωρητικού πλαισίου, μέσα στο οποίο μπορεί να εξεταστεί συνολικά το ερώτημα της σχέσης του φύλου με τη γνώση και αφετέρου στη σύσταση ενός μεθοδολογικού σχεδίου που να επιτρέπει μια αναλυτική πρόσβαση σε εμπειρικά παρατηρήσιμες κοινωνικές πρακτικές. Ως εμπειρικό υλικό χρησιμοποιούνται κείμενα πανεπιστημιακών παραδόσεων από άνδρες και γυναίκες διδάσκοντες/ουσες που βιντεοσκοπήθηκαν ακριβώς για τις ανάγκες αυτής της έρευνας. Το εμπειρικό αυτό υλικό αναλύεται στη βάση μεθοδολογικών επιλογών που τροφοδοτούνται καθοριστικά από το λακανικό αναλυτικό—συνθετικό πλαίσιο και ιδιαίτερα από τη *θεωρία των τεσσάρων λόγων*, η οποία προβάλλεται ως κομβικό σημείο σύνδεσης της λακανικής ψυχανάλυσης με τη θεωρία του κοινωνικού.

Τα αποτελέσματα - συμπεράσματα που προκύπτουν από την ερευνητική προσπάθεια στο σύνολό της μπορούν να συνοψισθούν σε τρεις ενότητες:

1. Ως μια πρώτη ενότητα συμπερασμάτων-αποτελεσμάτων, θα μπορούσε να θεωρηθεί η περιγραφή του κατά φύλο ‘λογικού προσανατολισμού’, όπως προκύπτει από την ανάλυση του εμπειρικού υλικού -περιγραφή που παράγεται από την ερμηνευτική προβολή των άμεσων δεδομένων της ανάλυσης -:

Α. Η ‘ανδρική θέση’ φαίνεται να παράγει εκφορές που χαρακτηρίζονται από μίαν έντονη τάση να *ενοσαρκώσουν τη λειτουργία του σημαίνοντος*. Οι άνδρες ανταποκρινόμενοι στη *συμβολική υποχρέωση* που παράγεται ακριβώς από τη θέση την οποία κατέχει το σημαίνον ‘άνδρας’ στην κρατούσα, φαλλοκεντρικά διατεταγμένη οργάνωση της γλώσσας, υπερασπίζονται σθεναρά τις ατελείωτες δυνατότητές της *γενικευτικής λειτουργίας* του σημαίνοντος, αναλαμβάνοντας ακόμη και ‘με δικά τους έξοδα’ να καλύψουν τα όποια κενά παράγονται στην αναγκαστική συνδιάλεξη της με το (αδύνατο να γενικευθεί) *πραγματικό*. Οι εκφορές αυτές εμφανίζουν μια υφή αδιατάρακτης ακεραιότητας και συχνά ένα έντονο ‘ηρωικό’ (ή ‘αντιηρωικό’) χρωματισμό.

Β. Στις γυναίκες αντίστοιχα εμφανίζεται μια σχετική ‘αδιαφορία’ για την ‘ακεραιότητα’ και τις επιταγές της λειτουργίας του σημαίνοντος, που αποδίδει στην εκφορά τους αποσπασματικότητα, πολλαπλότητα, αλλά και επιδεικτικότητα σε κάθε είδους ‘εξωτερική παρείσφρηση’⁵. Αυτή η ‘αδιαφορία’ για ταύτιση με το σημαίνον –που καθόλου δεν σημαίνει ανικανότητα να το χειριστούν, αλλά μάλλον μια μειωμένη διάθεση να ταυτιστούν μαζί του– αντισταθμίζεται από μια φανταστική ταύτιση με το *αντικείμενο μικρό α*. Έτσι, παράγεται ένα φανταστικό υπόβαθρο που τις καθιστά εύκαιρες να μεταφέρονται από το ένα ‘επικοινωνιακό πλαίσιο’ σε άλλο, από την ‘επιστημονική γλώσσα’ στην ‘καθημερινή’, από τον ‘ρόλο της ερευνήτριας’ σ’ αυτόν της ‘συντονίστριας’, από την ‘παρακολούθηση του επιστημονικού κειμένου’, στην ‘παρακολούθηση της ιδέας ενός φοιτητή’. Το *αντικείμενο μικρό α* μπορεί να αλλάξει πολύ εύκολα πλαίσιο, αφού δεν εντάσσεται σε κανένα.⁶

2. Σε μια δεύτερη ενότητα συμπερασμάτων μπορούμε να συνοψίσουμε τις θέσεις στις οποίες καταλήγει η διερεύνηση των ερωτημάτων που αφορούν τη δομική σχέση του φύλου με τη γνώση: Η εργασία, ακολουθώντας πιστά τη λακανική προοπτική, υπογραμμίζει ότι η γνώση είναι έμφυλη, στο βαθμό που συνδέεται με κάποιο νόημα. Το νόημα είναι έμφυλο, γιατί «*βασίζεται στην προσομοίωση*» (του *πραγματικού* στο επίπεδο του *συμβολικού*), δηλαδή στο *αντικείμενο μικρό α*. Και το *αντικείμενο μικρό α* είναι έμφυλο, στο βαθμό που ο Φαλλός βρίσκεται στη θέση που βρίσκεται. Η *Γυναίκα* εμφανίζεται στο πραγματολογικό πεδίο της επιστήμης, ως αυτό που είναι ‘παντού και πουθενά’- ως συνεπές *αντικείμενο μικρό α* της ανδρικής φαντασίωσης. Ταυτόχρονα, οι γυναίκες αδυνατούν να βουλευτούν ως ‘υποκείμενα της επιστημονικής γνώσης’, παρόλο που μπορούν να δρουν *και* ως τέτοια, στο βαθμό που αυτού του είδους η ‘υποκειμενικότητα’ απαιτεί έναν περιορισμό της υποκειμενικής λειτουργίας στο επίπεδο της ταύτισης με τη λειτουργία του σημαίνοντος.

3. Ως μια τρίτη ενότητα συμπερασματικών παρατηρήσεων μπορούν να παρουσιαστούν εκείνες που αναφέρονται στο ερώτημα της σχέσης του *επιστημονικού λόγου* με την *αλήθεια*: Η διατριβή ανασύρει τη σαφέστατη λακανική διάκριση ανάμεσα στην *επιστημονική αλήθεια* και την *αλήθεια του υποκειμένου* –που παραπέμπει στην διάκριση ανάμεσα στο *φαλλικό σημαίνον* και το *σημαίνον της έλλειψης στον Άλλο*–, ως κεντρικό ερμηνευτικό εργαλείο για την κατανόηση της σχέσης του *έμφυλου λογικού προσανατολισμού* με τον επιστημονικό λόγο. Τονίζει όμως το γεγονός ότι πρόκειται για μια διάκριση που, παρόλο που εισάγεται αυτοκρατορικά, μέσω της ανάλυσης του λόγου του φύλου, δεν περιορίζει κατά κανένα τρόπο την εμβέλειά της σε αυτό, αλλά συνιστά την επιτομή της λακανικής πρότασης-πρόκλησης προς τον επιστημονικό λόγο – και ιδιαίτερα βεβαίως προς εκείνο το κομμάτι του επιστημονικού λόγου που συνήθως αναφέρεται ως κριτική θεωρία.

Πρόκειται για τη διάκριση ανάμεσα στο «τι» απαντάμε και στο «σε ποιον» απαντάμε. Ο επιστημονικός λόγος εστιάζει και κρίνει στη βάση του «τι» {«ποιο είναι το ερώτημα», «ποια είναι η απάντηση»}. Η λακανική ψυχανάλυση εστιάζει και κρίνει στη βάση του «σε ποιον» {«ποιος ρωτάει», «σε ποιόν απαντάμε»}. Και θυμίζει στον επιστημονικό λόγο πως «*ό,τι* λέει» δεν μπορεί παρά να κρίνεται στο πεδίο του «*σε ποιον*» το λέει: Κατά τον ίδιο τρόπο, κατά τον οποίο «*ό,τι*» παράγουμε κρίνεται τελικά από το «*για ποιον*» το παράγουμε. Η λειτουργία του *αντικειμένου μικρού α* (του «τι») προσδιορίζεται από την λειτουργία του *κύριου σημαίνοντος* (του «σε ποιον»): Είναι πολύ διαφορετική αν στην θέση του κύριου σημαίνοντος *καθιερώσουμε* τη φαλλική γραμμικότητα απ’ όταν στη θέση του κύριου σημαίνοντος προβάλλουμε την αβέβαιη (πλην δημιουργική) και συνθετική δυνατότητα του ελλειπτικού (πλην α-ληθούς) «*Άλλο*».

¹ Η συγκεκριμένη διατύπωση προσπαθεί να περιλάβει τόσο τις εγγύτητες όσο και την απόσταση που οι σύγχρονες αναζητήσεις σε αυτό το πεδίο (αυτοαποκαλούμενες *τρίτο κύμα*) έχουν τόσο από το αρχικό φεμινιστικό πρόγραμμα (το *πρώτο κύμα* που εστίαζε στη διεκδίκηση της ισότητας) όσο και από το *δεύτερο κύμα* (που αναπτύχθηκε στις δεκαετίες του '80 και του '90 και χαρακτηρίστηκε από την εστίαση στη μελέτη της διαφοράς), το οποίο, μολονότι πολύ ευρύτερο θεωρητικά από το *πρώτο κύμα* και πολύ περισσότερο υποψιασμένο για την τεράστια παραγωγικότητα της έμφυλης διαφοράς, παρόλα αυτά ήταν ακόμα σε μεγάλο βαθμό 'κλεισμένο στον εαυτό του', προσπαθώντας αφενός να διασφαλίσει την –πάντα επαπειλούμενη– αυτοδιάθεση και *διαφορά* του και επιδεικνύει ιδιαίτερη αμφιθυμία σε κάθε είδους θεωρητικές και πολιτικές συμμαχίες, την ίδια στιγμή που επίσης αντιλαμβάνονταν την αναγκαιότητά τους και αποπειρώταν διστακτικά δάνεια.

² Η έκφραση 'γνωστικό πεδίο' εδώ δεν παραπέμπει βεβαίως σε κάποιον αναγνωρισμένο και αυτοτελή χώρο επιστημονικής έρευνας. Το γνωστικό πεδίο στο οποίο αναφέρομαι ως επιστημονικό αντικείμενο βρίσκεται μάλλον σε βρεφική κατάσταση, αφού μονάχα μέσα από διάφορες μητρικές αγκαλιές μπορούμε να ανασύρουμε τα δεδομένα της παρουσίας του.

³ Σχέση την οποία η σχετική βιβλιογραφία αναδεικνύει και προβάλλει ως κρίσιμα, αλλά δεν επιτυγχάνει να ερμηνεύσει.

⁴ Ο Λακιάν βεβαίως μιλά για 'όχι ολόκληρη' αλήθεια και όχι για 'μισερωμένη'. Όμως η 'μισερωμένη', περιέχοντας ταυτόχρονα μιαν αναφορά στον καταστατικό ευνουχισμό που συνεπάγεται η εγγραφή του υποκειμένου στο συμβολικό, αλλά και μια ηχητική υπενθύμιση της σχέσης της αλήθειας του υποκειμένου με τον πυρήνα του ερωτικού, μου φαίνεται μια πολύ κατάλληλη λέξη για την περίπτωση.

⁵ Πρόκειται για εκείνη την αποσπασματικότητα, την πολλαπλότητα αλλά και την επιδεικτικότητα σε κάθε είδους 'έξωτερική παρείσφρηση'⁵, που οι Γαλλίδες ψυχαναλύτριες- υποτιμώντας την λακωνική έκφραση στη δυναμική της συμβολικής λειτουργίας- έτειναν να αποδώσουν σε μιαν σωματοκεντρική, ή μυστικιστική εμπειρία. Η δική μου θέση, ενώ αποδέχεται την παρουσία αυτών των στοιχείων στον γυναικείο 'λογικό προσανατολισμό', υπερασπίζεται μια πολύ διαφορετική ερμηνεία τους, επικεντρωμένη στη λειτουργία του σημαίνοντος και όχι του σώματος-πραγματικού ή φαντασιακού.

⁶ Το περίεργο βέβαια είναι ότι οι γυναίκες μιλάνε, ενώ το α δεν μιλάει. Αλλά αυτό συμβαίνει, διότι, όταν λέμε ότι οι γυναίκες τείνουν να ταυτίζουν τη λειτουργία τους με εκείνη του 'αντικείμενου μικρό α', δεν εννοούμε ότι οι γυναίκες είναι το 'αντικείμενο μικρό α'. Όπως όταν λέμε ότι οι άνδρες τείνουν να ταυτίζουν την λειτουργία τους με εκείνη του σημαίνοντος, δεν εννοούμε ότι οι άνδρες είναι το σημαίνον.